

mere til baggrunden for retssagen og de faglige og personlige spørgsmål, der blev diskuteret.

Ries nægter lodret at tage stilling til, hvem der egentlig havde ret, hvilket man må respektere, men dog godt kan irriteres over, eftersom der næppe findes folk med større indsigt i sagen end netop Ries selv. Bl.a. bygger bogen på nye interviews med Kochs assistent og et hidtil ukendt notat om stridens baggrund fra Arne Noe-Nygaard – en af »de 11« og siden hen professor i geologi.

Med de lange tråde der trækkes ud fra selve sagen, formår Ries dels at skrive et lettilgængeligt og spændende stykke videnskabshistorie, dels – i den samme letformidlende stil – at redegøre for de mange faktorer, der kan påvirke selv en så støvet og stenet videnskab som geologi. Nationalpolitiske, personlige, tekniske og faglige spørgsmål væves sammen til et filter, som nok ikke engang stridens deltagere helt selv har kunnet gennemskue. Bogen er en velskrevet og spændende fremstilling af den geologiske udforskning af Grønland, klarlagt via geologstridens mange faktorer. Den skæmmes dog af de nævnte fejl og manglen på bl.a. oversigtskort, indeks og ordforklaring, hvilket hindrer den i at være den lettilgængelige formidlende fremstilling, som sproget og indholdet ellers lægger op til. Mod slutningen kan man ærgre sig over, at bogen ender brat, netop da de langsigtede konsekvenser af striden er blevet ridset op – der måtte gerne være trukket nogle linier længere frem i tiden og afrundet med hensyn til Lauge Kochs senere virke. Men det kan næppe opfattes som en dårlig ting ved en bog, at man kunne ønske, den var længere.

Endelig skal det fremhæves, at bogen kan læses som et eksempel på en aktuel tendens til undersøgelser af videnskabsmænds personlige og eventuelt »uredelige« forhold til videnskaben, samt som et interessant eksempel på det let paradoksale i at videnskabelige stridigheder skal afgøres juridisk. Eksempler på sådanne retssager ses ofte i videnskabshistorien, f.eks. med hensyn til evolutionslærens rigtighed, men beskrives ofte overfladisk. Men i en så detaljeret beretning som *Retten, magten og æren* bliver det tydeligt, at videnskaben aldrig er så ren som den sne, der ifølge Berlingske Aftenavis fæg under Koch-retssagens afsluttende runder og gav »en Baggrund af arktisk Farveløshed og Kulde. Sneen udslættede alle Livets Kulører, og gjorde det alt sammen hvidt, videnskabeligt, upersonligt« (s. 105).

Anne Katrine Gjerløff

ERIK KULAVIG: *Stalins hjemmefront 1941-1945*, Syddansk Universitetsforlag, 2004. 240 s., 278 kr.

Den sovjetiske hjemmefront har til dato været et temmelig stedmoderligt behandlet kapitel i anden verdenskrigs historie. Selv i megen nyere russisk forskning besynges »baglandets« præstationer og offervilje på en meget ukritisk og lidet analytisk måde. Heller ikke inden for »vestlig« historieskrivning er der, skønt udgivelsen af flere artikelsamlinger (John Barber & Mark Harrison (ed.), *The Soviet Home Front 1941-45*, Longman, 1991; Bernd Bonwetsch & Robert W. Thuston (ed.), *The People's War*, University of Illinois, 2000; John Garrard & Carol Garrard (ed.), *World War 2 and the Soviet People*, St. Martin's Press, 1993), for alvor foretaget en grundig arkivbaseret analyse af det samfund, som smedede våbnene og leverede rekrutterne. Med udgivelsen af *Stalins hjemmefront* har Kulavig givet et glimrende bud på, hvordan man kan råde bod på denne mangel.

Stalins hjemmefront er disponeret i tre overordnede dele. Først gennemgås sty-

rets forsøg på at kontrollere befolkningen. Dernæst analyseres folkestemningen. Sluttelig behandler bogen befolkningens selvstændige gøren og laden inden for sektorerne industri, landbrug og »uformel økonomi«.

I den første del om partistatens kontrolmidler redegøres bl.a. for den skærpede politimæssige kontrol med samfundet. Styrets frygt for sine egne borgere førte til, at sikkerhedsorganerne på mindre end et år tilbageholdt ca. 830.000 mennesker i Moskva, ud af en befolkning på ca. 2 millioner. Selv om et meget stort antal ikke-moskovitter passerede gennem byen i samme periode, er det et tydeligt vidnesbyrd om kontrollens øgede nidkærhed i forhold til situationen før krigen. Kulavig beskriver også regimets mobiliseringsbestræbelser i form af rekruttering til partiet, kampagner vedr. frivillig hvervning til soldatertjeneste og tegning af statslån. Som regel var det dog så som så med frivilligheden. Den statslige propaganda analyseres kortfattet, bl.a. gennem en analyse af to af Stalins taler og metropolit Sergeis tale til nationen i august 1941. Det konkluderes, at propagandainsatsen havde manglende gennemslagskraft, og den ofte postulerede tilnærmelse mellem regime og folk var i det hele taget kun et fornuftsægteskab. I sin berømte radiotale den 3. juli 1941 ledsagede Stalin sin vammelsøde hilsen til sine »brødre og søstre« og sin åbenhjertighed om den kritiske situation ved fronten med de sædvanlige trusler og løgne.

I bogens anden del analyseres samfundets reaktioner på styrets forhøjede fordringer til den enkeltes offervilje og blinde lydighed. Ifølge Kulavigs undersøgelse fandt befolkningen sig ikke passivt i at blive behandlet som slagtekvæg. I det skjulte arbejdedes imod systemet. Der vises i form af en række øjebliksbilleder (baseret på indberetninger fra parti- og sikkerhedsorganer), hvordan betydelige dele af befolkningen i en række byer reagerede afvisende over for styret og på forskellig vis protesterede mod forholdene. Det blev ikke altid ved individuelle, verbale protester. I tekstilbyen Ivanovo nordøst for Moskva reagerede byens arbejdere særlig skarpt, da byens ledelse i oktober 1941 gjorde klar til evakuering af fabrikernes udstyr. Forsøget på at demontere fabrikkerne skete i en atmosfære af rygter om, at tyskerne stod ved byens porte, mangelfuld orientering af arbejderne og følgelig stor usikkerhed hos disse om, hvorfra de fremover skulle få deres udkomme. Oveni kom den allerede hastigt faldende realløn, de skrumpende rationer og det generelle modsætningsforhold mellem »dem og os«, dvs. mellem arbejdere og fabriksledelse/byens ledelse. Det kom til arbejdsstandsninger, protyske tilråb, vold mod fabriksledere og forsøg på protesttog i byens gader. Skønt optøjerne resulterede i visse indrømmelser til områdets arbejdere, var det karakteristisk, at sikkerhedsorganerne fik det sidste ord. Den slags hændelser kunne ifølge en stalinistisk logik ikke opstå spontant pga. de usle leveforhold og den manglende information af befolkningen. De måtte være anstiftet af nazistiske agenter. De domme vi kender over deltagere i optøjerne, men som Kulavig mærkeligt nok ikke refererer til, spændte da også fra ti års frihedsberøvelse til dødsdom (*Istoritjeskij arkhiv*, no.2, 1994, s. 130).

Bogens sidste tredjedel handler fortrinsvis om det økonomiske liv. Kulavig påviser, hvordan produktiviteten generelt faldt i alle andre end de krigsafgørende sektorer, og hvordan arbejderne og kolkhozboenderne i stort omfang brugte deres energi på egne økonomiske aktiviteter. Det kunne de slippe af sted med takket være den omfattende mangel på arbejdskraft, der fik ledelsen til at acceptere selv store brud på arbejdsdisciplinen, ud fra devisen, at selv en doven og drikfældig arbejder dog var at foretrække frem for slet ingen arbejder. At det for den enkelte arbejder var værd at trodse risikoen for pga. forsømmelighed og pjæk at blive arresteret og idømt en langvarig lejrdom, var der vel to væsentlige

grunde til: Ud over en udtalt aftale mellem arbejdere og virksomhedsledelse om så vidt muligt at holde sikkerhedsorganerne ude af deres relationer, preskede det uhyggeligt lave leveniveau ganske simpelt den enkelte til at betjene sig af alternative, systemeksterne overlevelsestrategier.

Det samlede billede, som Kulavig maler, er, som det ses, meget dystert. Til den fortsatte udnyttelse af decideret tvangsarbejde i stor stil kom en fuldstændig hensynsløs ofring af egne soldater og civile i krigsindsatsen. Uden skrupler sendtes teenagere under fængselslignende forhold hundreder, ja tusinder af kilometer fra deres hjem til fabrikker i Ural, hvor der udover sult ventede »snavs, utøj, sygdom, tyverier og slagsmål« (s. 178). Manglende opfyldelse af arbejdsnormerne kunne føre til fratagelse af de livsvigtige rationer. Gennemførelsen af den brændte jords politik i de områder, som måtte opgives til tyskerne, prisgav civilbefolkningen i endnu højere grad end ellers til tyskernes (u)nåde. Det hele garneredes af en intensiv overvågning af samfundet og generøs uddeling af drakonisk hårde straffe for alt fra pjækkeri over rygtemageri og spekulation til kujoneri. Det var altså ikke patriotisme, som motiverede befolkningen, men først og fremmest en cocktail af dobbelt frygt: Frygt for, hvad tyskerne ville gøre ved en, hvis man kom under deres åg, og frygt for, hvad ens eget styre ville gøre ved en, hvis man åbenlyst undlod at følge selv dets mest selvmorderiske anvisninger.

Kulavig konkluderer på den baggrund, at »Sovjetunionen red under krigen stormen af, men det foregik ... i stort omfang med brug af den samme statslige tvang, som havde været kendetegnende for gennemførelsen af kollektiviseringerne og de øvrige dele af den sovjetiske 'modernisering'« (s. 221). Sejrens brændstof var således ikke patriotisme, men skyldtes, at »Sovjetunionen [var] i stand til en langt mere kynisk udnyttelse af sine soldater og civilbefolkning end den angribende part« (s. 219).

Både i ovennævnte citat og andetsteds betones kontinuiteten »i forholdet mellem stat og samfund – ikke bare under krigen – men helt fra planøkonomiens indførelse i slutningen af 20'erne til dens sammenbrud i slutningen af 80'erne« (s. 218). Kulavig kan her trække på sit tidligere værk *Tretten historier om ulydige russere* (Syddansk Universitetsforlag, 1999) om folkelig modstand mod styret i Khrustjov-perioden. Hans synspunkt bakkes også op af den udforskning af befolkningens attitude overfor magthaverne, som Sarah Davies for 30'ernes vedkommende har præsenteret i bl.a. *Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, Propaganda and Dissent, 1934-1941* (Cambridge University Press, 1997) og som Elena Zubkova for efterkrigsårenes vedkommende har publiceret i *Russia After the War. Hopes, Illusions and Disappointment, 1945-1957* (M.E. Sharpe, 1998).

Mens kontinuiteten i den folkelige utilfredshed springer i øjnene, er det dog vigtigt at holde sig for øje, at krigen også på mange måder blev en integrativ faktor i forholdet regime-befolkning og medførte en vis relegitimering af sovjetstaten – ikke mindst efterhånden som den konkrete, individuelle erindring kom på afstand og vha. en blanding af tvang, propaganda og materielle stimuli til veteranerne på behørig vis iklædt passende systembevarende gevandter.

Et spørgsmål, der kunne have fortjent mere diskussion i bogen, er det meget brede modstandsbegreb som Kulavig opererer med. Han baserer sig her på den russiske økonomiske historiker A.M. Timofeevs tese om det sovjetiske samfunds grundlæggende opdeling i et legalt, konformistisk oversamfund og et »undersamfund«, præget af mistro til statsmagten, individuelt initiativ, lovbrud og fremme af egne interesser. Det store flertal af den sovjetiske befolkning stod i hele sovjetsamfundets levetid i et modsætningsforhold til staten og internaliserede ikke de værdier og målsætninger, som propagandaen søgte at påtvinge

dem. »Pjækkeri, drikkeri, dårligt arbejde og tilstedeværelsen af forskellige former for forfølgelse af egeninteresser ...« bliver i denne tolkning mulige tegn på »befolkningens passive protest mod samfundsforholdene og dermed mod regimet« (s. 218).

Det kan indvendes, at denne bastante opdeling i sovjetsamfundet i to lejre vanskeliggør en dybere analyse af forskellige etniske, sociale o.a. gruppers forskelligartede reaktionsmønstre og af den grad af internalisering af systemets normer, som i hvert fald prægede visse gruppers verdensbillede og argumentationsformer, og som f.eks. Juliane Fürst, Sheila Fitzpatrick, Jochen Hellbeck og Steven Kotkin på forskellig vis har redegjort for.

Kulavig høster hæder ved at have benyttet et ikke ubetydeligt antal kilder (især) fra det tidligere partiarkiv og for sin dristige, men velargumenterede læsning af disse »mod kildens intention« (s. 15). Herved lykkes det ham at trænge igennem de lavere parti- og sikkerhedsorganers besyngelse af samfundets samdrægtighed og offervilje og deres bortforklaren af eksempler på kaos, dårligdomme, utilfredshed og obsternasighed som rene undtagelsestilfælde. I kilderne er der med Kulavigs ord »pyntet på virkeligheden« i den socialistiske realismes ånd (s. 217). Skønt synspunktet har meget for sig, kunne en mere omfattende diskussion af kildernes forhold til virkeligheden og af embedsmændenes svære balancegang mellem pålidelig og systemhyldende information have været ønskelig.

Der mangler inddragelse og analyse af endnu flere kilder, en uddybet diskussion af evt. tidsmæssige, geografiske og etniske forskelle og forsøg på kvantificering af materialet, før man til fulde kan stadfæste Kulavigs fortolkning af den sovjetiske hjemmefront. Desuden er befolkningens generelle levevilkår, dødelighed og andre socialhistoriske aspekter enten slet ikke eller kun kursorisk medtaget i bogen.

Disse indvendinger til trods er *Stalins hjemmefront* en meget velargumenteret og veldisponeret nyfortolkning af perioden, som på et vigtigt område bringer Danmark med frem i spidsen af udforskningen af Sovjetunionen under krigen. Bogen er et ægte pionerarbejde. Udover i sig selv at bidrage med megen ny information og sætte en ny fortolkningsmæssig ramme om krigen, vil dette fortjenstfulde stykke forskningsarbejde forhåbentlig også inspirere flere danske og dansk-læsende øststatsforskere til at gå til kilderne. *Stalins hjemmefront* udmærker sig i øvrigt også ved sit gode livlige sprog og store fortælleglæde. Det er en bog, som både fortjener at stå på hylden hos fagfolk og arkivrotter og at ligge under juletræet hos andre historieinteresserede.

Niels Bo Poulsen

NIKOLAJ BØGH: Hækkerup. Aschehoug 2003, 395 sider, ill.

»Denne bog handler om, hvem Per Hækkerup var, hvorfor han nåede så langt, som han gjorde – og hvorfor han alligevel ikke nåede helt til tops, som han egentlig gerne havde villet« (s. 14). Med disse ord præsenterer Nikolaj Bøgh formålet med den knap 400-sider lange og velkrevne biografi over én af Socialdemokratiets mest karismatiske skikkelser i det 20. århundrede. Et ambitiøst projekt for Per Hækkerup (1915-1979) nåede længere end de fleste: Mellem 1946 og 1952 var han formand for DSU. I næsten samme periode var han generalsekretær for IUSY (International Union of Socialist Youth). Fra 1950 til 1979 var han uafbrudt medlem af Folketinget. På Christiansborg blev han sit partis politiske ordfører i 1957. I årene fra 1962 til 1966 var udenrigsminister. Under det røde kabinet i 1966-1967 bestred han den vanskelige post som gruppefor-